

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Robert Frost. **The Polish Portrait of Bonnie Prince Charlie**. Cham: Palgrave Macmillan, 2022. 135 p. ISBN 978-3-030-99935-3

Vadinamosios Šlovingosios revoliucijos (1688–1689) metu Jokūbas II (taip vadintas Anglijoje ir Airijoje) ir VII (taip vadintas Škotijoje) prarado Anglijos, Škotijos ir Airijos karalysčių sostus. Jokūbas II ir VII buvo paskutinis Stiuartų dinastijos karalius katalikas, valdęs britų karalystes. Jam pasitraukus iš šalies, karalystes dar valdė jo dukterys protestantės Marija II (1689–1694) ir Ana (1702–1714). Pastaroji buvo pirmoji Didžiosios Britanijos karalienė po 1707 m. unijos, sujungusios Anglijos ir Škotijos karalystes. Jokūbo dukterys neturėjo įpėdinių, kurie būtų sulaukę pilnametystės, todėl siekiant nustatyti Anglijos ir Airijos karalysčių paveldėjimo procesą, Anglijos parlamentas 1701 m. priėmė specialų įstatymą, pagal kurį Anglijos ir Airijos sostus galėjo paveldėti tik protestantai. Nuo 1707 m. šis įstatymas ėmė galioti ir Škotijos karalystei. Taip iš Britanijos pasitraukusio Jokūbo II ir VII kitiems įpėdiniams, visų pirma jo sūnui Jokūbui Franciui Edvardui Stiuartui (1688–1766), kuris kaip ir jo tėvas liko kataliku, buvo užkirstas kelias sugrįžti į valdžią Didžiojoje Britanijoje.

Vis dėlto katalikiškoji Stiuartų dinastijos šaka neatsisakė savo pretenzijų į Didžiosios Britanijos ir Airijos sostus. Po tėvo mirties 1701 m. Jokūbas Francis Edvardas Stiuartas titulavosi Anglijos, Škotijos ir Airijos karaliumi bei buvo tokiu pripažįstamas jį globojančių valstybių, tokių kaip, pvz., Prancūzijos, Ispanijos ar Popiežiaus valstybės. Britų salose ir Europos žemyne Jokūbas Francis ir jo sūnus buvo žinomi kaip „pretendentai“. 1719 m. Jokūbas Francis, dar vadinamas „senuoju pretendentu“, vedė Mariją Klementiną Sobieskytę (1702–1735), Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Sobieskio (1674–1696) anūkę, Jokūbo Liudviko Sobieskio (1667–1737) dukterį. Pora susilaukė dviejų sūnų: Karolio Edvardo (1720–1788), dar vadinamo „jaunuoju pretendentu“ arba „mylimoju princu Čarliu“, bei Henrio Benedikto (1725–1807).

Išvyti iš Britanijos Stiuartai glaudėsi Prancūzijoje, vėliau Romoje. Jų rėmėjai, vadinti jakobitais, pasklido po visą Europą: nuo Atlanto vandenyno pakrantės iki Uralo kalnų. Šnipinėjami valdančiųjų britų monarchų, Stiuartai patys nesiliovė kūrę konspiracinių tinklų visoje Europoje ir ne kartą bandė atgauti iš jų atimtus sostus. Paminėtini didesni jakobitų sukilimai 1715, 1719 ir 1745 m. Paskutinis buvo pats sėkmingiausias. Iš tikrųjų nedaug trūko, kad jakobitams pavyktų. Vos kelių bendražygių lydymas Karolis Edvardas išsilaipino Škotijoje ir labai greitai perėmė jos kontrolę. Jakobitų sukilėliai vėliau įsiveržė į Angliją. Ten rojalistų pajėgų spaudžiami jie turėjo atsitraukti atgal į Škotiją, kur 1746 m. mūšyje prie Kulodeno (paskutiniame mūšyje iki mūsų dienų, vykusiame Britanijos žemėje, neskaitant 1940 m. mūšio dėl Britanijos, vykusio ore), patyrė triuškinamą pralaimėjimą.

Turbūt tokios romantinės kovos dėl sostų aplinkybės lemia, kad Stiuartų ir jakobitų istorija nesiliauja žavėti istorijos mėgėjų ir specialistų. Po to, kai Peteris Pinińskis pateikė intriguojamą pasakojimą apie Karolio Edvardo gyvenimą ir jo įpėdinius bei, reikia pabrėžti, gana įtikinamai įrodė esąs Stiuartų princo *propopropropoproanūkis*¹, vargiai buvo galima tikėtis sulaukti dar vienos ne mažiau intriguojančios istorijos iš Stiuartų gyvenimo. Vis dėlto atsitiko priešingai. Šį kartą naują pikantišką pasakojimą, kurio epicentre vėl – „mylimasis princas Čarlis“, skaitytojams siūlo Aberdyno universiteto profesorius Robertas Frostas.

Savo naujoje knygoje žymus karybos istorijos specialistas ir politinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės istorijos tyrinėtojas yra dailės istoriko amplua. Jis tyrinėja Karolio Edvardo Stiuarto portretą, saugomą Nacionalinės portretų galerijos Londone fonduose. Muziejaus inventarinėse knygose šis paveikslas įvardytas kaip „Nežinomo vyro, anksčiau manyta, kad princo Karolio Edvardo Stiuarto, portretas“ (drobė, aliejus, 1092x603 cm, inv. nr. 1929)². Portreto nutapymo istorijos raizgalynė autorių nukelia į Škotijos aukštikalnių Moidarto regioną, Nacionalinę portretų galeriją Londone, Vindzoro pilį, kurioje saugomas britų karališkasis archyvas, Vyriausiąjį senųjų aktų archyvą Varšuvoje bei Žovkvą, buvusią Sobieskių, o vėliau Radvilų rezidenciją.

Kuo šis portretas ypatingas? Jame Stiuartų princas nutapytas vilkintis „lenkiškus“, t. y. Abiejų Tautų Respublikai būdingus drabužius. Autorius nori atsakyti į klausimą, ar portrete tikrai pavaizduotas Karolis Edvardas su Lenkijoje ir Lietuvoje dėvimais drabužiais, taip pat atkreipti Stiuartų dinastijos istorikų dėmesį, kad jie iki šiol tiesiog ignoravo lenkiškąjį šios dinastijos istorijos aspektą, kurio neišanalizavus neįmanoma suprasti kai kurių Stiuartų ir jakobitų istorijos niuansų.

¹ P. Piniński, *The Stuarts' last secret: the missing heirs of Bonnie Prince Charlie*, East Linton, 2001.

² Prieiga per internetą: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw01245/Unknown-man-formerly-known-as-Prince-Charles-Edward-Stuart> [žr. 2023 01 04].

Pirmuose trijuose knygos skyriuose tyrinėjamas paveikslas ir jo atsiradimo Nacionalinėje portretų galerijoje aplinkybės. Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad dauguma Stiuartų ikonografijos tyrinėtojų atmetė mintį, kad paveiksle pavaizduotas Karolis Edvardas, net nepasivarginę detaliau jį patyrinėti. R. Frostas lygina portrete pavaizduotą asmenį su kitais Stiuartų princo portretais. Jis pastebi, kad XVIII a. portretų autoriai siekė ne tiek vizualiai tiksliai pavaizduoti pozuotoją, kiek perteikti tam tikrą žinutę auditorijai, žiūrinčiam į portretą (42 p.). Be to, autorius atkreipia dėmesį, kad portrete pavaizduotą asmenį (jau paauglį) reikėtų lyginti su suaugusio princo portretais, nes jo paauglystės metais tapytuose kituose portretuose jis pavaizduotas vaikišku veidu, nutapytu pagal ankstesnius portretus (45–46 p.). R. Frostas taip pat gana netikėtai palygina portrete pavaizduoto asmens veido formas su jo motinos (jeigu paveiksle iš tiesų vaizduojamas Karolis Edvardas Stiuartas) Marijos Klementinos Sobieskytės veidu (p. 37). Rezultatas tikrai nustebina: veidai yra neįtikėtinai panašūs. Galiausiai autorius pademonstruoja teismo medicinos žinias, atkreipdamas skaitytojų dėmesį į tai, kad labai aiškiai matoma portrete pavaizduoto asmens kairioji ausis. XX a. antroje pusėje ausies forma būdavo sėkmingai analizuojama tiriant nusikaltimus Šveicarijoje ir Jungtinėje Karalystėje. Šiuo metu visuotinai pripažinta, kad ausies forma yra unikali (panašiai kaip pirštų antspaudai), pagal ją galima pigiai ir efektyviai nustatyti asmens tapatybę. Autoriui pavyko surasti vieną Karolio Edvardo portretą, nutapytą senatvėje, kuriame matyti ta pati ausis. Ji labai panaši į pavaizduotą nagrinėjame portrete. Išvadas skaitytojas gali pasidaryti pats (51 p.).

Reikia pasakyti, kad šiuo metu žymiausi Stiuartų pretendentų ikonografijos specialistai atmeta mintį, kad šiame portrete pavaizduotas Karolis Edvardas. Tad nepaisant vizualaus panašumo, autorius kituose trijuose skyriuose bando atsakyti, kas, kada ir kodėl galėjo nutapyti šį portretą. Ieškodamas atsakymų jis aptaria nemažai Stiuartų ir Sobieskių istorijos detalių: vedybinius Jokūbo Francio ir Marijos Klementinos kivirčius, Sobieskių turto paveldėjimo verpetus, portrete pavaizduotų ir kitų lenkiškų drabužių populiarumą bei jų vaizdavimo portretuose niuansus.

Sunku atsakyti į klausimą, kas ir kada nutapė paveikslą. Profesorius R. Frostas daro išvadą, kad portretas galbūt nutapytas pozuojant gyvai apie 1735–1737 m. (p. 53). Portreto nutapymą sieja su Sobieskių valdų Abiejų Tautų Respublikoje paveldėjimo peripetijomis. 1735 m. mirė Marija Klementina, o po kelerių metų jos tėvas Jokūbas Sobieskis. Vienintele didelių valdų paveldėtoja tapo Klementinos sesuo Marija Karolina, o Jokūbui Franciui rūpėjo gauti jo vaikams priklausančią Sobieskio palikimo dalį. Portreto, kuriame Jokūbo Francio sūnus Karolis Edvardas pavaizduotas vilkintis lenkiškus drabužius, galėjo reikėti Lenkijoje ir Lietuvoje kaip diplomatinės kampanijos gauti Respublikos indigenatą Karoliui Edvardui ir Henriui Benediktui dalis. Portretas taip pat galėjo būti nutapytas kaip dovana Marijai Karolinai ar Jokūbui Sobieskiui (p. 77). Kiek mažiau įtikinama kita autoriaus hipotezė, kad paveikslą galėjo įsakyti nutapyti pats Karolis Edvardas, susipy-

kęs su savo tėvu ir norėdamas parodyti savo ryšį su lenkiškąja savo motinos, kurią labai mylėjo, kilme (p. 80–82). Portretą galėjo nutapyti italų dailininkas Pompeo Batoni, vėliau tapęs žymiu portretistu (p. 80).

Autoriaus argumentai atsakant į klausimą, kas ir kada nutapė paveikslą, ne visai įtiki-
na. Vis dėlto teisybės dėlei reikia paminėti, kad jis nėra nebando nuslėpti, jog tai silpniausia
jo tyrimo dalis. Profesorius R. Frostas atvirai pripažįsta, kad tiesioginių įrodymų, re-
miančių šias hipotezes, nėra (p. 90). Vargu ar bus kada nors atrastas laiškas ar kitas doku-
mentas, kuriame aprašytas portretas, jo atsiradimo aplinkybės ir jo adresatas. Didžiausia
problema, kad šis portretas „atsiranda“ XIX a. pabaigoje. Natūraliai kyla klausimas, ko-
dėl, ypač jeigu portretas nutapytas XVIII a. ketvirtajame dešimtmetyje? Autorius ne kartą
savikritiškai pripažįsta, kad negali atsakyti į šį klausimą. Pasak jo, visiškai tikėtina, kad
jeigu portretas nutapytas ne XVIII a. ketvirtajame dešimtmetyje, tai jis greičiausiai buvo
sukurtas XIX a. trečiame–ketvirtame dešimtmėčiais, kai Britanijoje kilo susidomėjimo
Stiuartais ir jakobitais banga (p. 102). Taigi tikimybė, kad portretas yra XIX a. romantikų
darbas, yra lygiai tokia pati, kaip ir tikimybė, jog tai autentiškas kūrinys.

Apibendrinant galima pasakyti, kad ši studija apie portretą primena detektyvinį ro-
maną, kuriame tyrėjas, pasitelkdamas nedideles užuominas, stengiasi rekonstruoti nusi-
kaltimą. Šiuo atveju tai istorikas, besistengiantis patvirtinti arba paneigti paveikslą au-
tentiškumą. Vis dėlto galutinio atsakymo skaitytojas nesuras. Atrodo, yra pakankamai
įrodymų, kad tie, kurie norėtų, jog paveikslas būtų autentiškas, galėtų taip manyti. Iš kitos
pusės, paveikslą kilmės istorija tokia įmantri ir spalvinga, kad abejojantys portreto au-
tentiškumu taip pat turi pakankamą pagrindą būti skeptikais. Bet kuriuo atveju ši knyga yra
puikus lengvai skaitomas tyrinėjimas iš Lietuvos publikai mažai pažįstamos Stiuartų ir
jakobitų praeities. Belieka palinkėti, kad kada nors paveikslas, kuris nuo tada, kai pateko
į Nacionalinės dailės galerijos fondus, dar nėra karto nebuvo eksponuotas, būtų prieinamas
plačiajai publikai. Galbūt net pasiskolintas parodai Lietuvoje ar Lenkijoje.

Mindaugas Š a p o k a
(Lietuvos istorijos institutas)